

РАЗДЗЕЛ ІХ

ЛЕКСІКАГРАФІЯ, ПРЫКЛАДНАЯ ЛІНГВІСТЫКА, АЎТАМАТЫЗАЦЫЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Ю.М. Кардубан (Мінск, Беларусь)

ЛЕКСІКАГРАФІЧНАЕ АПІСАННЕ ЛІНГВАКУЛЬТУРНЫХ НАЙМЕННЯЎ У СЛОЎНІКАХ РОЗНЫХ ТЫПАЎ

У артыкуле вырашаюцца некаторыя лінгвакультуралагічныя пытанні ўкладання слоўнікаў розных тыпаў. Разглядаюцца розныя групы адзінак, якія адносяцца да лінгвакультурных найменняў, і апісваюцца магчымыя спосабы іх семантызацыі. Асноўная ўвага засяроджваецца на вырашэнні пытанняў безэквівалентнасці і частковай семантычнай эквівалентнасці пры лексікаграфічным апісанні англійскай мовы ў перакладных англійска-беларускіх слоўніках.

Лінгвакультурнае найменне, безэквівалентнасць, семантызацыя, перакладны слоўнік.

Для сучаснай перакладной лексікаграфіі характэрным з'яўляецца выкарыстанне вынікаў міждысцыплінарных даследаванняў. Шматлікія перакладныя слоўнікі заўсёды ўяўляюць сабой сінтэз лінгвістыкі і культуралогіі. Пры такім лексікаграфічным апісанні базавым таксанамічным узроўнем для ўзаемадзеяння мовы і культуры застаецца лексікон, але гэта не адмаўляе магчымасці выяўлення культурназначнай інфармацыі ў адзінках іншых узроўняў мовы, а таксама ў іншых знакавых сістэмах.

Адным з найбольш складаных пытанняў сучаснага супастаўляльнага мовазнаўства і тэорыі перакладу з'яўляецца пытанне міжмоўнай эквівалентнасці на розных узроўнях. Вырашэнне праблемы эквівалентных адносін паміж адзінкамі розных моў непазбежна закранае даследаванні лексікаграфічнага характару, накіраваныя на выпрацоўку тэарэтычнай базы для падрыхтоўкі і ўкладання двухмоўных і шматмоўных перакладных слоўнікаў. Сярод такіх даследаванняў трэба найперш згадаць працы Ю.Д. Абрэсяна, В.П. Беркава, П.М. Дзянісава, У.У. Дубічынскага, Т.М. Сушы, В.К. Шчэрбіна, Л.У. Шчэрбы.

Як вядома, у розных мовах у выніку асаблівасцей іх развіцця дзейнічаюць устойлівыя намінатыўныя тэндэнцыі, якія ў міжмоўным плане прыводзяць да рэгулярных неадпаведнасцей адзінак па фармальнай

структуры пэўных тыпаў. Падобныя разыходжанні тлумачацца дзеяннем інтралінгвістычных фактараў і разглядаюцца як праява адметных асаблівасцей моўных сістэм.

У выпадках міжмоўнай безэквівалентнасці, калі даследчыкі пры супастаўленні фіксуюць факты лакунарнасці моўных з’яў, выкліканыя экстралінгвістычнымі фактарамі, то часцей за ўсё яны абумоўленыя пэўнай пазамоўнай спецыфікай, а менавіта, існаваннем узаемасувязі паміж мовай і культурай пэўнага народа.

Як вядома, мова з’яўляецца адной з асноўных прымет нацыі і заўсёды выражае яе культуру, г. зн. нацыянальную культуру. У аснове вывучэння сувязі мовы і культуры знаходзіцца антрапалагічны падыход да мовы, сфармуляваны В. фон Гумбальтам, паводле якога мова заўсёды ўвасабляе ў сабе адметнасць цэлага народа, дух нацыі [1, с. 349]. Дзве нацыянальныя культуры ніколі цалкам не супадаюць, таму вывучэнне замежнай мовы прадугледжвае не толькі асваенне новага знакавага кода і новага спосабу выражэння думак, але таксама мае сваёй перадумовай азнаямленне з крыніцамі звестак пра нацыянальную культуру народа – носьбіта вывучаемай мовы.

Разгляд мовы ў цеснай сувязі з падзеямі грамадскага жыцця яе носьбітаў, гісторыяй, геаграфіяй, побытам і культурай народа абумоўлівае існаванне лінгвакраіназнаўчай тэорыі слова [2]. Сукупнасць такіх ведаў складае свет вывучаемай мовы, і без пранікнення ў гэты свет немагчыма поўнасцю зразумець моўныя з’явы. Усё, што моўная супольнасць назапашвае ў выніку паступовага пазнання свету, знаходзіць адлюстраванне ў мове, а мова, у сваю чаргу, адлюстроўвае пэўныя спосабы канцэптуалізацыі і катэгарызацыі свету дадзенай моўнай супольнасцю [3].

Прызнаючы наяўнасць сувязі мовы і культуры, даследчыкі найперш звяртаюцца да лексічнага ўзроўню мовы, паколькі яго адзінкі непасрэдна адлюстроўваюць змены ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека. Сапраўды, нельга не пагадзіцца з думкай аб тым, што словы – гэта культурныя артэфакты грамадства. Г. Вяжбіцка заўважае, што нават абрэвіятуры, якія аўтар разглядае ў аўстралійскім варыянце англійскай мовы, здольныя выступаць «значнымі культурнымі артэфактамі» (significant cultural artifacts), хоць на першы погляд яны «здаюцца непрыметнымі адзінкамі» (seemingly humble elements), нявартымі сур’эзнага даследавання [4, р. 201–202]. Пры гэтым увага засяроджваецца на тым, што словы з асаблівымі культурна-спецыфічнымі значэннямі адлюстроўваюць не толькі спосаб жыцця, уласцівы для моўнай супольнасці, але і спосаб мыслення [4, р. 5].

Кампаратыўнае вывучэнне лексічных сістэм, на нашу думку, садзейнічае распрацоўцы праблемы міжмоўнай эквівалентнасці, што ў сваю чаргу спрыяе тэрэтычнаму абгрунтаванню лексікаграфічнага апісання розных

моў. Як вядома, усе слоўнікі павінны абапірацца на пастулат аб «прэзумпцыі эквівалентнасці» розных частак слоўнікавага артыкула [5, с. 433]. Зразумела, што эквівалентнасць правай і левай частак слоўнікавага артыкула ў тлумачальным слоўніку з'яўляецца адноснай, бо левая частка слоўнікавага артыкула перадае індывідуальныя значэнні ў максімальна згорнутай форме, у той час як дэфініцыі растлумачваюць сэнс абазначэння. Што датычыцца перакладных слоўнікаў, то менавіта міжмоўная эквівалентнасць выступае асновай для выбару параметраў апісання лексікона.

Разгледзім некаторыя лінгвакультуралагічныя аспекты ўкладання перакладнога *Англійска-беларускага слоўніка* [6], падрыхтаванага да выдання ў навукова-метадычным цэнтры «Слоўнік» Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Спынімся больш падрабязна на некаторых лінгвакультуралагічных аспектах укладання гэтага двухмоўнага слоўніка агульнага тыпу, асноўная мэта якога – перадача семантыкі лексем англійскай мовы сродкамі беларускай мовы.

Пры лексікаграфічным апісанні дзвюх моў у перакладным слоўніку ўкладальнікі звычайна маюць справу з частковай семантычнай эквівалентнасцю. Гэта ў першую чаргу звязана за тым, што карціны свету розных моўных супольнасцей ніколі не супадаюць і могуць значна адрознівацца адна ад адной. Акрамя таго, эквіваленты і аналагі мовы перакладу (the target language) знаходзяцца ў пэўнай залежнасці ад мовы-крыніцы (the source language) і ўключаюцца толькі ў той ступені, якая патрабуецца для паўнаты апісання мовы-крыніцы.

Таму пры семантызацыі лексем у перакладным слоўніку агульнага тыпу неабходна ўлічваць шэраг ўнутрымоўных і пазамоўных фактараў, сярод якіх варта адзначыць наступныя: несупадзенні ў семантычным аб'ёме лексем-карэлятаў; розная семантычная структура суадносных лексем; розныя сістэмы пераносных і тэрміналагічных значэнняў; розная лексіка-граматычная спалучальнасць лексем-карэлятаў; наяўнасць значных мадыфікацый семантыкі лексічных паралелей; існаванне адзінак з нацыянальна-культурнай семантыкай; адрозненні прагматычных кампанентаў семантыкі лексем-карэлятаў у дзвюх мовах.

Перадача семантыкі лінгвакультурных рэалій з'яўляецца найбольш складанай задачай, бо кожную такую лексему можна назваць унікальнай, што патрабуе вельмі разважлівага падыходу.

Разгледзім розныя тыпы адзінак, якія адносяцца да лінгвакультурных найменняў, і спосабы іх семантызацыі ў перакладным слоўніку агульнага тыпу.

Геаграфічныя назвы. Адным з тыпаў адзінак, якія адносяцца да лінгвакультурных найменняў, з'яўляюцца геаграфічныя назвы, звязаныя

менавіта з пэўнай краінай: назвы штатаў, графстваў, населеных пунктаў, мораў, праліваў, рэк, азёраў, гор, астравоў і да т.п.

Як адзначае А.У. Таболіч, у беларускай мове зараз існуе шмат тапонімаў, запазычаных з англійскай мовы, якія можна ўмоўна падзяліць на дзве групы. Першую групу складаюць тыя геаграфічныя назвы, што прыйшлі ў беларускую мову да ХХ ст. і зараз захоўваюць традыцыйнае, часам памылковае напісанне. Да другой групы адзінак адносяцца тыя, што былі запазычаныя пазней (XX–XXI стст.) і перадаюцца, галоўным чынам, спосабам практычнай транскрыпцыі [7, с. 37]. Неабходнасць перагляду памылковай перадачы некаторых геаграфічных назваў выклікана такімі прычынамі, як немілагучнасць гучання, непажаданая аманімія, ігнараванне традыцый краіны арыгінальнай назвы, парушэнне правілаў запазычвання і г.д. У сувязі з гэтым запатрабаваным з’яўляецца выданне *Англійска-беларускага слоўніка геаграфічных назваў*. Што датычыцца ўключэння геаграфічных назваў у перакладныя слоўнікі агульнага тыпу, то такія адзінкі звычайна не трапляюць у асноўны корпус слоўніка, але могуць падавацца ў дадатках.

Асноўнымі спосабамі перадачы англійскіх тапонімаў на беларускую мову традыцыйна з’яўляюцца наступныя: транслітарцыя, калі тапонім запазычваецца праз пісьмовую крыніцу (*Washington – Вашынгтон, Birmingham – Бірмінгэм*); практычная транскрыпцыя (*Cumbria – Камбрыя, Baton Rouge – Бэтан-Руж, Cheviot Hills – Чывіят-Хілз*); пераклад геаграфічных назваў, якія змяшчаюць агульныя назоўнікі або прыметнікі (*Lake District – Азёрны край, the Rocky Mountains – Скалістыя горы*); спалучэнне розных спосабаў (*Isle of Wight – востраў Уайт, Lake Erie – возера Эры*).

Этнаграфічныя назвы. Гэта група адзінак аб’ядноўвае лінгвакультурныя рэаліі, якія называюць прадметы і паняцці, звязаныя з асаблівасцямі побыту народа – носьбіта пэўнай мовы: найменні ежы, адзення, будынкаў, гаспадарчых пабудоў, гульніў, грошай, устаноў, святаў, газет і г. д.

Зразумела, што пры семантызацыі такіх лінгвакультурных рэалій неабходна карыстацца тлумачальным перакладам, які ўтрымлівае інфармацыю энцыклапедычнага характару. Прывядзем прыклады з *Англійска-беларускага слоўніка*: *Yorkshire pudding – пирог з мясам; black pudding – кровавая каўбаса; British Airways – Брытанскія авіялініі (назва авіякампаніі); shilling – шылінг (манета = 12 пенсам, 1/2 фунта; ужываўся да 1971 г.); Snap – снэп (дзіцячая гульня ў карты); St Andrew’s Day – Дзень Святога Андрэя (30 кастрычніка, нацыянальнае свята Шатландыі); St Paul’s Cathedral – Сабор Св. Паўла (галоўны сабор англіканскай царквы, Лондан).*

Фразеалагічныя адзінкі. Устойлівыя словазлучэнні з адметнай

унутранай формай, а таксама прыказкі, прымаўкі і выслоўі складаюць асобную групу лінгвакультурных найменняў.

Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагічных адзінак можа быць абумоўлена аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі фактарамі. Аб'ектыўныя фактары звязаны з прыроднымі і культурнымі рэаліямі, уласцівымі для той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці. Такімі, напрыклад, з'яўляюцца фразеалагізмы *to fight like Kilkenny cats* – *біцца не на жыццё, а на смерць; be rained off/out* – *адмяняцца з-за дажджу*.

Суб'ектыўныя фактары абумоўлены тым, што словы, якія маюць аднолькавыя прамыя рэфэрэнтныя значэнні, па-рознаму прадстаўлены ў фразеалогіі розных моў. Так, фразеалагізмы *no room to swing a cat* і *як старой бабе сесці* маюць аднолькавы сэнс, аднак характарызуюцца рознай унутранай формай, якая з'яўляецца вынікам рознай моўнай выбіральнасці. Семантызацыя такіх адзінак адбываецца шляхам пошуку фразеалагізмаў-аналагаў (у слоўніку маюць памету \cong).

Найбольш яркавымі прыкладамі з'яўляюцца наступныя: *(as) yellow as a guinea* – *жоўты як лімон/як медзь; talk to smb. like a Dutch uncle* – *навучаць каго-небудзь па-бацькоўску; as old as the hills* – *стары як свет; (as) pleased/proud as Punch* – *рады як з таго свету вярнуўся (вельмі задаволены; немаведама як рад); as clean as a whistle* – *голы як бізун*.

Уласныя асабовыя імёны. У беларускай лексікаграфічнай традыцыі ўласныя асабовыя імёны звычайна не ўключаюцца ў корпус слоўнікаў агульнага тыпу. Відавочна, што распрацоўка прыныцаў перадачы англійскіх уласных асабовых імёнаў і іх кадыфікацыя ў перакладных слоўніках з'яўляюцца актуальнымі і патрабуюць асаблівай увагі. На жаль, патрабаванні да аб'ёму не дазволілі ўключыць уласныя асабовыя імёны ў агульны рэестр слоў першага выдання *Англійска-беларускага слоўніка*, аднак праца над распрацоўкай прыныцаў перадачы такіх адзінак была выканана. Плануецца, што ў наступным выданні гэтага перакладнога слоўніка англійскія ўласныя асабовыя імёны будуць прыводзіцца асобным спісам у дадатку.

Адзначым, што найбольш дакладным спосабам перадачы англійскіх асабовых імёнаў на беларускую мову з'яўляецца практычная транскрыпцыя, калі сродкамі беларускага алфавіта па магчымасці перадаецца не напісанне, а вымаўленне іншамоўнай адзінкі. Практычная транскрыпцыя прадугледжвае выкарыстанне алфавіта толькі пэўнай мовы і не дапускае ўжывання дадатковых знакаў. Гукі, якіх няма ў мове, на якую перадаецца ўласнае імя, замяняюцца найбольш блізкімі да іх па гучанні ці функцыянаванні, напрыклад: *Jeffrey* – *Джэфры*, *Baldwin* – *Болдуін*, *Grace* – *Грэйс*, *Bradley* – *Брэдли*, *Warren* – *Уорэн*, *Shirly* – *Шэрлі*, *Ethan* – *Ітан*, *Eugene* – *Юджын*, *Kathleen* – *Кэтлін*, *Meredith* – *Мэрыдыт*. Выкарыстанне

практичнай транскрыпцы дае магчымасць захаваць марфемную структуру слова і фанемныя проціпастаўленні мовы-крыніцы, але пры гэтым таксама забяспечваецца лёгкасць засваення гэтага слова ў мове перакладу. Адзначым, што выкарыстанне практычнай транскрыпцы не выключае ў пэўных выпадках ужывання такіх спосабаў перадачы, як транслітарацыя і пераклад, а таксама спалучэння розных спосабаў.

Асобнага разгляду заслугоўваюць пытанні перадачы семантыкі скрочаных лексічных адзінак у спецыяльных дзвюхмоўных слоўніках.

Зразумела, што пры распрацоўцы макрасструктуры перакладнога слоўніка для скарочаных адзінак дзейнічаюць агульныя прынцыпы адбору лексікі. Аднак ужо пры размеркаванні загаловачных слоў і слоўнікавых артыкулаў скарачэнні традыцыйна «выпадаюць» са словаспіса і трапляюць у дадаткі. Яшчэ больш непаслядоўна апісваюцца падтыпы складанаскарочаных слоў. Хоць іх размяшчэнне і не супярэчыць агульным прынцыпам апісання лексем (як загаловачныя словы), аднак часам робіць гэты тып абрэвіятур выключэннем.

Падача скарачэнняў у асноўным корпусе перакладнога слоўніка непасрэдна закранае пытанні вылучэння амонімаў, актуальныя ў першую чаргу для спецыяльных перакладных слоўнікаў скарачэнняў. Мяркуем, што скарачэнні-амонімы мэтазгодна прыводзіць у асобных слоўнікавых артыкулах згодна з алфавітным прынцыпам размяшчэння расшыфровак такіх адзінак. Такая падача адпавядае традыцыйнай канцэпцыі замежных лексікаграфічных школ і, на нашу думку, садзейнічае больш зручнай працы карыстальніка са слоўнікам.

Існуе думка, што пераклад скарачэнняў зводзіцца ў прынцыпе да перакладу адпаведнага поўнага наймення і не ўяўляе ніякіх цяжкасцей. Сапраўды, любое скарачэнне мовы-крыніцы можна перадаць сродкамі мовы перакладу праз зварот да суадноснай утваральнай асновы. Аднак тут таксама асобную групу складаюць скарачэння лексічных адзінак з нацыянальна-культурным кампанентам. Для лексікаграфічнага апісання такіх лінгвакультурных найменняў шырока ўжываюцца розныя сродкі эксплікацыі значэння. У большасці выпадкаў тлумачальны пераклад становіцца найбольш прымальным спосабам семантызацыі скарочаных слоў: *co-ed* (< *coeducational*) з сумесным навучаннем асоб абодвух палоў; *HP* (< *house physician*) урач-тэрапеўт, які пражывае пры бальніцы; *BYO* (< *bring your own*) рэстаран без ліцэнзій на продаж спіртнога, куды дазваляецца прыносіць свае напіткі.

Такім чынам, усе разгледжаныя вышэй групы адзінак адлюстроўваюць пэўныя суадносіны паміж мовай і культурай. Адзначым, што пры семантызацыі розных тыпаў лінгвакультурных найменняў, якія змяшчаюць культурназначную інфармацыю ў дэнататыўным аспекце значэння,

асноўнымі спосабамі перадачы з’яўляюцца практычная транскрыпцыя, транслітарацыя і тлумачальны пераклад. Калі адбываецца семантызацыя адзінак, у якіх культурназначная інфармацыя сканцэнтравана ў канататыўным аспекце значэння, неабходным з’яўляецца пошук аналагаў ці дапаўненне дэнататыўнага аспекту разнастайнымі звесткамі асацыятыўна-фонавага, эмпірычнага, культурна-гістарычнага або светапогляднага характару.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Гумбольдт В. фон.* Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. М. : Прогресс, 1985. 451 с.
2. *Верещагин Е.М.* Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. М. : Рус. яз., 1980. 320 с.
3. *Серебренников Б.Л.* Как происходит отражение картины мира в языке? / Б.Л. Серебренников // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира ; отв. ред. Б.Л. Серебренников. М. : Наука, 1988. С. 87–107.
4. *Wierzbicka A.* Understanding Cultures Through Their Key Words : English, Russian, Polish, German, and Japanese / A. Wierzbicka. Oxford ; New York : Oxford Univ. Press, 1997. 317 p.
5. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова; Ин-т языкознания РАН. М. : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
6. Англійска-беларускі слоўнік = English-Belarusian Dictionary / Т.М. Суша, А.У. Таболіч, А.К. Шчука [і інш.]. Мінск : Выш. шк., 2013. 765 с.
7. *Таболіч А.У.* Лінгвістычныя асновы перадачы англамоўных геаграфічных назваў на беларускую мову // Vocabulum et vocabularium : сб. науч. трудов по лексикографии / отв. ред. В.В. Дубичинский. Вып. 5. Гродно, 1998. С. 37–39.

Т.В. Бусел (Минск, Беларусь)

ЭЛЕКТРОННЫЙ КОРПУС ТЕКСТОВ КАК АЛЬТЕРНАТИВА СЛОВАРЮ

За последние несколько лет переводческая отрасль претерпела существенные изменения, связанные с появлением новых технологий. В статье рассматриваются электронные инструменты, которые дают возможность профессиональным переводчикам повысить скорость, эффективность и качество выполняемых переводов. Описываются корпусные технологии и способы их применения при выполнении письменного перевода для определения лексико-грамматической сочетаемости слов, при выборе из нескольких вариантов лексического эквивалента исходного слова, предлагаемых в словаре или в Интернете, для проверки правильности решения, интуитивно выбранного переводчиком, для поиска дополнительной энциклопедической информации по теме, при поиске